

УДК 929.624.5 (4+5)«-1/+5»

ДРАКОН (ЗМІЙ, ЗМІЯ) ЯК СИМВОЛ: СХІД – ЗАХІД**Міськов І. О.** (Ужгород)

У статті розглядається використання зображень дракона та змії (змія) у символіці та геральдиці. У Біблії відомі дракон, змій, гідра, удав, левіафан, мідний змій, а серед видів зміїв: аспід, глухий аспід, василіск, дракон, летючий змій, східна. Найбільшим серед них виступає дракон (змій, змія), якого, як геральдичний символ, дослідники (Ю. Арсентьев, А.Лакієр, М.Пастуро, В.Рошаль, С.Слейтер, Д.Тресіддер, Д.Уітер, С.Фрайер) описували по-різному. У гербах часто зустрічається зображення Св. Георгія Переможця на коні або пішого, вражаючого списом дракона, чорного коронованого дракона в стародавньому гербі Казанського царства (Росія), дракон з хрестом над ним (званий тут грифом із зміїним хвостом) в гербі роду Ляцьких (Польща). Як символ дракон (змій, змія, оуробор) на Сході розглядається як позитивне начало (космічна і надприродна сила, мудрість, приховане знання, сила води, що несе життя, охоронці скарбів, символи родючості і сили, вічності та влади), а на Заході – негативне (символ смерті, тьми і диявола, як змій, що ввів людину в гріх). Але, не дивлячись на таку характеристику, королі і імператори вибирали дракона своїм символом. Угорський король, а пізніше імператор Священної Римської імперії Сигізмунд (1387-1437), заснувавши Орден Дракона (1408), зробив символом цю істоту, яку перемогли Св.Георгій та Св.Маргарита. Символ лицарського Ордену Дракона – полум'яний хрест і дракон, що згорнувся кільцем, хвіст якого обвивається навколо його шиї, а на спині – з голови до хвоста – червоніє хрест в білому прорізі, що символізує перемогу християнства над злом. Девіз рицарського Ордену Дракона також відображає його релігійне покликання: „O, quam misericos est Deus, justus et ratiens” („О, який милосердний Бог, справедливий і терплячий!”). Справжню міжнародну популярність лицарський Орден Дракона здобув тільки тоді, коли Сигізмунд об'їхав Європу, виконуючи місію головного організатора і лідера Констанцького Собору. У пік існування Ордену, його членами були вінценосні монархи середньовічної Європи: Англії, Іспанії, Данії, Польщі, Литви та ін. Після смерті Сигізмунда, котрий хотів створити об'єднану Європу, королі Угорщини до 1526 р. були Великими магістрами Ордену Дракона. Подальше турецьке і австрійське панування порушило цей порядок. Але в гербах тих князів, предки яких були засновниками Ордену, і після цього збереглося зображення дракона (змія, змії) навколо їх гербового щита (дворянських сімей Каллої, Бочкої, Ціллей, Баторі та ін).

Ключові слова: дракон, символ, змій, змія, орден, геральдика, дворяни, король.

Кожен символ, знак у геральдиці несе певний відбиток про історичне минуле. Символ може розповісти про генеалогію дворянського роду, знакові системи герба чи про щось інше. Не менш важливим є питання вивчення семіотики, яка, можливо, і дасть нам відповіді про фігури та символи дракона та змії, котрі мали позитивне та негативне значення в різних куточках світу (Схід – Захід), і як вплинули на розвиток середньовічної геральдики в Угорському королівстві та Священній Римській імперії.

У Біблії, часто зустрічаємо образи дракона та змія, наприклад у псалмі 90, чи псалмах царя Давида: „На руках возмут тя, да не когда преткнешши о камень ногу твою, на аспида и василиска наступиши, и попереши льва и змия” [14, с. 244]. В „Апокаліпсисі” Іоанн Богослов описує Червоного дракона з сімома головами і десятьма рогами, на головах якого сім діадем [2, с. 1335]. При перекладі Біблії на європейські мови перекладачі зустрілися з різноманітною термінологією: змій, дракон, гідра, удав, левіафан, мідний змій, котрі мали різне значення [13, с.158]. У Святому Писанні згадуються наступні види зміїв: аспід, глухий аспід, василіск, дракон, летючий змій, східна [5, с. 153]. Дракона вважали одним із найбільших зміїв. Він мав тіло покрите лускою, крила

летючої миші, роги на голові, гребінь, загострений хвіст з шипами, що асоціюється з динозаврами. Ця істота у британських гербах до XV ст. зображалася з двома лапами, а пізніше – з чотирма. Дволапий дракон в англійській геральдиці називається змієм або василіском, хоча в решті Європи такого виокремлення не роблять [15, с. 90-91; 17, с. 227]. Проте Стівен Фраєр вважає, що першопочатково всі види тварин, покритих лускою та наділених крилами, подібними на крила летючих мишей, відносились до „драконів”. Їх малювали подібними до змії, без кінцівок або ж, в кращому випадку, з двома ногами. Коли у більш пізніх середньовічних бестіаріях з'явився опис чотириноного дракона, довелось ввести розпізнавання між вівернами з двома ногами та драконами на чотирьох. На думку С.Фраєра, можливо, що дракон потрапив до англійської геральдики, будучи штандартом якої-небудь римської когорти і залишився як символ построманської епохи, що дуже помітно на прикладі „палаючого дракона” Кадвалладера. І хоча у міфології віверна постає втіленням злостивості та заздрощів, а також символом чуми та мору, то в геральдиці вона використовується як символ звільнення від тиранії ворога роду людського [17, с. 226]. На думку Мішеля Пастуро, серед геральди-

чних фігур середньовічної Європи серед монстрів і химер найчастіше зустрічаються єдиноріг, грифон, дракон, обличчя якого дуже замислувате і у різний час і на різних гербах його зображали по-різному [11, с. 63].

Відомий російський дослідник геральдики Юрій Арсент'єв (1857-1919) описує зображення дракона, змія і змії наступним чином: „Дракон (Drache, dragon) – плазун, але разом з тим і крилата тварина, з великою загостреною головою та розкритою пащею, із ніздрів, якого виходить полум'я. Він має також висунутий язик і великі зуби, крила його подібні до кажана, мають на кінці кісток кігті. Передні ноги його подібні левовим або орлиним, замість задніх він має товстий кільчастий хвіст. Він зображається в профіль, буває різного кольору, причому його озброєння має звичайно інше забарвлення (armé, lampassé). Іноді дракона зображають коронованим, рідко з людською головою (наприклад, герб французької родини Montdragon). Якщо у нього лев'яча голова, то він називається драконоподібним левом. У гербах часто зустрічається зображення Св. Георгія Переможця на коні або пішого, вражаючого списом дракона, наприклад, московський герб, хоча таке пояснення, на думку Лакієра, він отримав у Росії не раніше початку XVIII століття.

Крилатий змії (Lindwurm) подібний до дракона, але відрізняється від останнього лише тим, що має і задні ноги лева. Легендами про драконів особливо насичені різноманітні оповіді і життя святих, особливо на Заході. Звідси зображення їх запозичувалися і церковним живописом, і геральдикою. У російській геральдиці ми зустрічаємо чорного коронованого дракона в стародавньому гербі Казанського царства, зображеного на великій державній печатці царя Івана Грозного. У польській геральдиці дракон з хрестом над ним (званий тут грифом із зміїним хвостом), зустрічається в гербі роду Ляцьких (Lacki)...” [1, с. 248-249]. „Змія (Schlange, serpent, bisse, givre) – звичайні кольори її: синій, зелений, срібний, зображається такою, що повстає (готовою до нападу), звивається завширшки щита або ж згорнулася в кільце. Змія, що кусає свій хвіст, символізує вічність. Іноді її зображають такою, що тримає в пащі людську фігуру (наприклад, в стародавньому гербі міста Мілана)” [1, с. 233]. Джек Трессідер вважає, що в середньовічному уявленні дракон – це поєднання символів повітря, вогню, води, землі – вогнедихаюче рогате створіння з міцними орлиними кігтями, крилами летючої миші, лускуватим тілом та зміїним колючим хвостом (який інколи зображувався зав'язаним вузлом в знак поразки) [16, с. 85].

Розглянемо наразі дракона та змію у якості символу. Дракон, або „крилатий змії”, але тільки з лапами, як у орла, об'єднує в собі змію і птаха, дух і матерію. Це один з універсальних і

найскладніших символів, що мають багато суперечливих тлумачень.

Спочатку символіка дракона була цілком сприятливою і означала води, що несуть життя (змія), і дихання землі (птаха). Він ідентифікувався з небесними богами і їх земними представниками – імператорами і королями. Згодом його символіка стала амбівалентною (двоякою), позначаючи благодатні дощі, що настають за грозами, і, разом з тим, руйнівні сили – блискавки та повені.

Дракон може бути солярним (сонячним) і місячним, чоловічим і жіночим, добрим і злим.

Дракон і змії зазвичай взаємозамінні в символізмі, що представляє неявище, нерозрізнене, хаос, латентне, неприборкану природу, а також цілощу силу води. Коли він мече громи і блискавки, відбувається перехід від світу не проявленого до створеного світу форми і матерії. І тут дракон володіє подвійним символізмом: він може виступати і як бог дощу, і як його супротивник, що не дає дощу випасти. Його асоціюють, з одного боку, з морем і морською безоднею, з іншого – з вершинами гір, хмарами і солярними східними регіонами.

Виступаючи в ролі чудовиська, дракони – „владики землі”, з якими доводиться боротися героям, завойовникам і творцям, щоб захопити або звільнити землю. Вони ж є хранителями скарбів і доступу до таємного знання. Дракон також – символ довголіття.

На Сході дракон, як правило, є Сила Небесна, що несе благо, тоді як на Заході він розглядається як руйнівна і зла сила.

На Далекому Сході він символізує космічну і надприродну силу, мудрість, приховане знання, силу вод, що несуть життя. Дракони служать символами родючості і сили. Це емблема Імператора як Сина Неба і людини, мудрого і благородного. Гудіння дракона свідчить про повноту життєвості (ци) і відтворюючої сили (цзин).

Монотеїстські релігії зображають дракона злою силою, символом війни і руйнування, за винятком окремих випадків, коли він може втілювати Логос, дух що оживляє, або всемогутнє божество.

У християнській культурі дракон – міфічне чудовисько із сморідним диханням і лускатим тілом, кігтями лева, крилами, схожими на крила кажана, роздвоєним язиком і хвостом; дракон – символ смерті, п'їтьми і диявола як змії, що ввів людину в гріх. У мистецтві часто зображається архангел Михаїл з драконом у ніг [4, с. 122], а також святий Георгій, що пронизує дракона списом та символізує перемогу добра над злом [19, с. 73-77]. Дракон на ланцюзі означає переможене зло, часто у нього хвіст зав'язаний вузликом, оскільки існує повір'я, що у дракона, як і у скорпіона, сила знаходиться в хвості.

Не дивлячись на таку характеристику, королі і імператори вибирали дракона своїм символом. Ще раніше, у середньовіччі різб'яні зображення дракона ставили вікінги на щоглах своїх кораблів.

Стародавні бритти зробили дракона своїм символом боротьби з саксонськими загарбниками.

У кельтських племен дракон символізує здатність вселяти жах, а також непереможність, а звідси – незалежність. Також у кельтів він зустрічається як символ королівської влади, так само і на знаменах англосаксів, а в Уельсі червоний дракон донині є національною емблемою.

Битва з драконом символізує труднощі, які необхідно подолати, щоб оволодіти скарбами внутрішнього знання. Перемога над драконом означає вирішення конфлікту між світлом і темрявою, руйнування деструктивних сил зла або перемогу над власною темною природою людини і досягнення самоволодіння.

У Китаї це істота, що має найбільшу духовну силу, – символ життя і світла; емблемою китайської імператорської сім'ї є золотий дракон. За східним гороскопом, дракон – найщасливіший знак. У якості священного небесного Дракона, як покровителя китайського народу, в Піднебесній (Китаї) вшановували червону зірку Антарес (альфа сузір'я Скорпіон).

Згідно китайської легенди, Сонце щодня здійснює свій шлях зі сходу на захід в колісниці, запряженій шістьма драконами. До вечора колісниця зупиняється і вони відпочивають.

В Китаї дракон і на сьогодні вважається символом надприродних сил, не обмежених моральними принципами. Вишитий на одязі дракон, що звивається, символічно зображує створювальні ритми природних елементів, особливо силу грози (емблемою якої часто є перлина у роті або горлянци дракона). Звідси витікає і символізм: паперових драконів, що викликають дощ, серед спалахів феєрверку несуть під час процесій на осінньому святі на другий день осіннього місяця за китайським календарем. Бірюзовий дракон Лунг з п'ятьма кігтями був емблемою династії Хань, символізував активний принцип „їнь”, Схід, зростаюче сонце, родючість, щастя і дар божественного щастя і безсмертя.

Щодо значення терміну „оуробор” (ороборо, уроборос), то це кільцеподібна фігура, що зображує змію, яка кусає свій власний хвіст – символ вічності, неподільності, а також циклічності часу. Символіка цієї фігури інтерпретується по-різному, оскільки вона комбінує творчий символізм яйця (простір всередині фігури), земну символіку змії і небесну символіку кола. Крім того, змія, що кусає свій хвіст, – символ закону карми, колеса сансари – колеса Втілення. На думку В.Рошаль, у Єгипті, як релігійний атрибут та знак, оуробор символізує щоденне повернення

Сонця до точки заходу, звідки воно сходить в загробний світ. У Греції це, ймовірно, символ смерті та відродження [12, с. 139-140].

В іншому тлумаченні оуробором відзначають змія, який вертикально обвиває лозу, є одним з найбільш вживаних символів, що втілюють таємну мудрість. Найбільш очевидне його значення пов'язане з поняттям часу: хід часу певним чином супроводжується руйнуванням, оскільки минуле нібито безповоротно втрачається. Це одна з причин, за якою „пожирає” свій власний хвіст; так само виражається таємниця часу, яка полягає в тому, що він, мабуть, сам себе поглинає. Звичайно, можна сказати, що час має циклічну природу: день слідує за ніччю, пори року повторюються, життя людини і інших істот також слідує один за одним по черзі. Але і ця циклічна природа часу також знайшла свій вираз у формі змія, а саме – в тому, що він згорнувся в коло.

У магічних контекстах василіск і змія асоціюються з якнайглибшим джерелом всякої мудрості – мудрістю Гермеса (або Меркурія), властивою справжньому філософові [8, с. 292-294; 9, с. 140].

У книзі Джорджа Уітера „Зібрання емблем, стародавніх та сучасних”, що вийшла друком 1635 р. на ілюстрації зображена емблема: на череп спирається лівою рукою напівлежача дитина, яку обвиває коронована змія згорнута у коло, кусаючи свій хвіст. На цьому малюнку змія є символом часу, з якого тільки і бере свій початок мудрість. Ця змія укладає в коло два символи крайніх полярностей створеного світу: символ життя – дитина і символ смерті – череп. Два цих символи означають: початок і кінець. У підсумку емблеми можна вказати думкою: „На моєму початку закладений мій кінець” або ж „Кінець знаходиться на початку” („*finis abori gine pedet*”) – приблизно такий сенс латинської і легенди, що оточує емблему [12, с. 326].

Якщо розглядати негативну символіку змії, то вона – явний праобраз драконів і морських змій (західний фольклор) або змієподібних гібридів, таких, як в грецькій міфології діти Єхидни (Гідра, Химера) та змієхвоста собака Цербер з підземного царства Аїда. Змія символізує безліч небезпек, які підстерігають людину в житті. Як відомо, укусу отруйної змії став причиною смерті дружини Орфея – Еврідіки. Тому вбивство змії вважалося подвигом, особливо якщо розцінювалося як символ боротьби з владою батьків і старійшин – як в легенді про Геракла, який немовлям задушив двох змій, а пізніше дорослим переміг лірнейську гідру.

Птахи, що асоціюються зі світлом, такі, як орел, сокіл або легендарний Гаруда (винищувач змій) в Індії, часто зображувались такими, що вбивають змій, як і багато інших богів і героїв давньоіндійських міфів [10, с. 180-184]. Завдяки

Гаруді та цареві богів Індри змії стали їжею для сонячних птахів – супарнів.

Японський демон також змії, гордо повсталий проти бога. У Японії існує оповідь про героїчну перемогу юнака Іомато над змією. Проте дракон з трьома кігтями – символ мікадо в Японії та основний символ дощу, тоді як в інших місцях Південно-Східної Азії, володар морів та рік, але також божественна крилата змія, пов'язана з веселкою.

Китайський геній зла, що загордився перед Всевишнім, Тіші-Сеу, є, у свою чергу, гігантським змієм. У Китаї змія вважалась однією з найшкідливіших тварин, хоча інколи постає і в позитивній іпостасі. У німецькій міфології Тор і Беовульф вбивали зміїв-драконів, але і самі загинули від них. У германців в „Пісні про Нібелунгів” подвиги героя Зігфріда починаються перемогою над драконом Фафніром, а у скандинавській міфології старший син бога вогню Локи – уособлення зла, є змієм, котрий прагне обгорнути світ смертоносними кільцями і отрутою згубити все живе.

На Заході символізм змії здебільшого негативний. Змію звинувачують в тому, що із-за неї люди втратили Божий дар вічного життя, послаючись при цьому не тільки на історію Адама і Єви, але також і на давньовавілонський епос, герой якого Гільгамеш пройшов величезну відстань, щоб знайти „елексир безсмертя” для свого народу, а коли знайшов – його тут же з'їла змія.

Іудейська і християнська традиції представляють змія як ворога і навіть ідентифікують його з сатаною. Тому в західному мистецтві змія стала основним символом зла, гріха, спокуси, обману. Її зображують біля підніжжя хреста як емблему першородного гріха: у сценах спокуси Христа, а також під ногою у Діви Марії. Апостол Іоанн зображується з чашею, навколо якої обвилася змія, на згадку про те, що його хотіли отруїти під час гонінь на християн в період правління імператора Доміціана (81-96 рр.). Проте отрута не подіяла, оскільки Іоанн перехрестив чашу [6, с. 217-219].

Коли ізраїльтяни в своєму довгому шляху до „землі обітованої” заремствували проти Мойсея, Бог наслав на людей лютих отруйних зміїв. Коли ж ізраїльтяни покалися, Бог наказав Мойсеєві зробити мідного змія (сарафа) і підняти його високо на жердині, щоб, „якщо хто був покусаний і глянув на нього, залишився б живий” [3, с. 188].

Згідно Тертулліану, знаменитому давньоримському богословові, ранні християни називали Христа „Змією добра”; у мистецтві мідна змія нагадувала про слова Христа: „Син Людський може піднятися на небо, як Мойсей підняв змію в пустелі” [12, с. 471].

У середньовічній Європі вбивство гадюк вважалося богоугодною справою. Змії були не-

одмінним атрибутом чаклунок, відьомське зілля включало деякі частини змії, а в казках поширена така алегорія: злі слова, лайки, перетворюються на змії, падаючи з рота. Легенди про багатоголових зміїв, особливо про жахливого стоголового дракона Тифона, з яким Зевс вів довгу і наполегливу боротьбу [9, с. 514-515], породили казки про зміїв-гориничів, з якими б'ються доблесні богатирі, відрубуючи одну голову за іншою. У російських народних казках образ змії виник набагато пізніше, за часів татаро-монгольського іга, і символізував „поганище”, тобто ворога – „владичества татарського” [7, с. 81].

Отож із змією, змієм чи драконом ототожнювався образ ворога. Повертаючись до легенди про Св.Георгія, коли він з'явився на білому коні та вразив списом пашу змія [6, с. 191], зображення його образу залишилося незмінним. Безстрашність Св. Георгія виявилася в звільненні ним царівни Аї від дракона. У праці А.Лакієра подається зовсім інший опис цього чуда: „Митрополит Макарій у Великій Мінеї так описує це диво: „У Палестинському місті Гевале поселився в озері великий змії, якому жителі віддавали на проживу своїх дітей. Коли черга дійшла і до царської дочки Св. Георгій з'явився їй при озері, де вона стояла, як приречена жертва, і повелів їй, об'язавши драконові голову своїм поясом та вуздечкою коня, притягти його в місто. Царівна виконала наказ Переможця, і, коли вона притягнула чудовисько в місто, Св. Георгій відрубав йому голову мечем і таким дивом обернув в християнство ідолопоклонників Гевальських” [7, с. 82].

Саме імена Св.Георгія та Св. Маргарити стали ключовими при створенні світських лицарських орденів Св.Георгія та Дракона в Угорському королівстві. 24 квітня 1326 р. на шляху до реалізації своєї мрії про лицарську Угорщину та про примирення аристократії, угорський король Карл-Роберт (1308-1342), приборкавши непокірних магнатів Чака Мате, Кана Ласло, синів Аба Омоде, Боршо Копаса, створив перший світський лицарський орден, названий Братством Св.Георгія (Рис. 1). У нього вступили представники нової угорської аристократії – Некчеї, Другети, Лацкфі, Сейчені, Баторі, Бебеки, Каллої, Гараї, Канижаї, Зічі та інші [25, с. 59].

Спадкоємцем Братства Св.Юрія став Орден Дракона (по-угорськи *Sárkány-rend*) заснований 13 грудня 1408 р. [18, с. 75] угорським королем Сигізмундом Люксембургським (1387-1437) (рис. 3). Ось витяг з документу про заснування Ордену: „З божої милості, Сигізмунд (титулатура)...далі Барбара з цієї ж милості названих країн, королева, вірна дружина короля Сигізмунда, віруючих в Христа, славних із славетних, передусім погляду нашому постає те, що в однаковій мірі ми боремося не тільки за свою добру славу,

во ім'я наших владик, але увіковічнюємо свої діяння, на благо всього світу; вдосконалюємося серцями звертаючись за вічним прикладом владки небес, що посилає нам знамення і вказує на вічні праведні шляхи до небес; Ісус Христос, славний наш перетворювач; з іменням Божого Сина, на його славу доблесть та величність, перетворив тимчасово людське тіло та гріхи наші, повернув на благо, проніс на собі хрест, гідним своїм стражданням посвятив його і силою хреста відвернув голову батька зла і пекла, закрученого дракона, вічного ворога Христа. Воскресіння нашого владки Христа привело до падіння нижнього царства, доблесний рицар Святий Георгій, відданий Богу, нападаючого на нього дракона, атакував і мечем вразив, життя Св. Маргарити, також свідок, яку за ім'я Христа, як помітили вороги проковтнув, чудо животворящего Христа, до якого звернулися, черво дракона розширилося і вона звідти вийшла неушкодженою.

Ми таким чином, із головними священиками, баронами та важливими людьми об'єдналися... ворогам настирникам дракона, необхідно знати язичеським вождям, так як одна ціла віра Ісуса Христа нашої країни...(?)...лицемірним ворогам, послідовникам древнього дракона, язичницьким вождям, всім тим хто зазіхає на Хрест Христа та народ, зростання релігійності та на його захист спрямовані наші чисті наміри, знаком навпіл зігнутий дракон, закручений навколо шиї хвостом, розрублений від голови до кінця хвоста навпіл, зовнішня сторона розпису біла, по внутрішній червоніє хрест, подібний до того, який рицарі Святого Георгія мали на своєму прапорі» [20, с. 354-355]. Це визначило і головну мету Ордену – боротьбу проти язичників, тобто Оттоманської імперії.

Символ лицарського Ордену Дракона – полум'яний хрест і дракон, що згорнувся кільцем, хвіст якого обвивається навколо його шиї, а на спині – з голови до хвоста – червоніє хрест в білому прорізі, що символізує перемогу християнства над злом, на зразок полум'яного хреста над драконом (рис.4). Девіз лицарського Ордену Дракона також відображає його релігійне покликання: „O, quam misericors est Deus, justus et pateriens” („O, який милосердний Бог, справедливий і терплячий!”).

Спершу Орден згуртував 22 членів угорської аристократії навколо королівської сім'ї. У

1409 році створена Австрійська Провінція Ордену, але справжню міжнародну популярність лицарський Орден набув тільки тоді, коли Сигізмунд об'їхав Європу, виконуючи місію головного організатора і лідера Констанцького Собору. За цей час членами лицарського Ордену стали вінценосні монархи середньовічної Європи: Англії, Іспанії, Данії, Польщі, Литви та ін. Поступово набуваючи титули європейських правителів, Сигізмунд в 1433 р. став імператором Священної Римської Імперії. Надалі міжнародна роль лицарського Ордену Дракона поступово розширювалася.

Як символ, у якості щитотримача навколо герба, ми бачимо дракона на гербах: угорського короля Сигізмунда, де у щиті, поділеному на чотири частини (20 рр. XV ст.) чергуються бренденбурзький орел та герб Угорського королівства (рис. 7), невизначений герб (у геральдичному полі зображений орел), можливо належної до родини Аба сім'ї Комполті (рис. 8), сім'ї Ціллей, де у поділеному на чотири частини щиті чергуються три віфлеємські зірки та герб Угорського королівства (рис. 9). На портретах „Хроніки” Я.Туроці (1488 р.), де зображені угорські можновладці, у епізоді з коронацією Сигізмунда з гербами Священної Римської імперії та Угорського королівства (рис. 2), обвитий дракон відсутній, проте ми його знаходимо на гербі вацького єпископа Міклоша Баторі (рис. 6) та на гербі трансільванського воєводи Іштвана Баторі (рис. 5). Більш пізніше бачимо зображення з регалією Ордену Дракона у серці щита – когтистого лева, очі якого пронизує стріла, рельєфного герба родини Бочкаї, який одночасно поєднав Угорське королівство (праве геральдичне поле) та Трансільванське князівство (ліве геральдичне поле) (рис. 10)*, а також на монетах Іштвана Бочкаї, якому належали комітати Угоча, Берг, Сатмар, Токайська фортеця та інші володіння. Оточуючий символ дракона, зображений на монетах Габора Баторі та гербі комітату Гайду (рис. 11).

Отож, після смерті Сигізмунда, котрий хотів створити об'єднану Європу, королі Угорщини до 1526 р. були Великими магістрами Ордену Дракона. Подальше турецьке і австрійське панування порушило цей порядок. Але в гербах тих прізвищ, предки яких були засновниками Ордену, і після цього збереглося зображення дракона (змія) навколо їх гербового щита (дворянських сімей Каллої, Бочкої, Ціллей, Баторі та ін).

1. Арсенев Ю.В. Геральдика: лекции, читанные в Московском Археологическом институте в 1907-1908 году. – М., 1908. – Переиздание в России. – М.: Терра – Книжный клуб, 2001. – 384 с.
2. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета в русском переводе с параллельными местами и приложениями. – М.: Российское Библийское Общество, 1997. – 1376 с.
3. Біблія або книги Святого письма Старого і Нового заповіту. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1376 с.
4. Баешко Л.С., Гордиенко А.Н., Гордиенко А.Н. Энциклопедия символов /Л.С. Баешко, А.Н. Гордиенко, А.Н.Гордиенко; под ред. О.В.Перзашкевича. – М.: Эксмо, 2007. – 304 с.: ил.

5. Библиейская энциклопедия. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 768 с.: ил.
6. Жития святых празднуемых православною греко-росийскою церковию поименованных в месяцеслове Св.Синода и других месяцесловах и сказания о всех праздниках православной церкви и чудотворных иконах Пресвятой Богородицы / Составил священник и законоучитель Иоанн Бухарев (Репринтное издание). – Переиздание в России. – М.: Отчий дом, 2001. – 693 с.
7. Лакиер А. Б. Русская геральдика. – Санкт-Петербург, 1855. – Переиздание в России. – М.: Книга, 1990. – 432 с.
8. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – Т.1: А – К.– 671 с. с илл.
9. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – Т.2: К – Я.– 719 с. с илл.
10. Міфи давньої Індії: Для ст. шк. віку/ Упоряд., переказ з гінді, післямова І.С. Наливайка; Мал. І.С. Пшінки. – К.: Веселка, 1992. – 199 с.: іл.
11. Пастуро М. Геральдика /М.Пастуро; Пер. с фр. А.Кавтаскина. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 144 с.: ил.
12. Полная энциклопедия символов/ Сост. В.М.Рошаль. – М.: АСТ;СПб.: Сова, 2006. – 514 с, [5] с.: ил.
13. Похлебкин В.В. Международная символика и эмблематика: (Опыт словаря). – М.: Международные отношения, 1989. – 304 с.
14. Псалтирь. Псалми пророка и царя Давида. Песни Священного Писания. Чин пения дванадцяти псалмов. Шестопсалмие. – Украинская православная церковь. Киевская митрополия, 2001. – 480 с.
15. Слейтер С. Геральдика: Иллюстрированная энциклопедия/ Пер.И.Жилинской. – М.:Эксмо, 2005. – 264 с.
16. Тресиддер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С.Палько. – М.:ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.: ил.
17. Фрайер С. Геральдика. Гербы – Символы – Фигуры / Стивен Фрайер, Джон Фергюссон; пер с англ. М.Б.Борисова. – 2-е изд., исправленное. – М.: АСТ: Астрель, 2011.– 252 с, [4] с.: ил.
18. Fügedi E. Uram Királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai. - Budapest: Gondolat, 1974. – 254 old.
19. Hut'ka M. Reflexia rytierstva v stredovekei sakralnej ikonografii na Slovensku // RYTIERSTVO. Element v živote stredovekého človeka.– Zborník príspevkov z rovnomenného sympózia. –Tnava, 5.-7. novembra 2004. – S.70-90.
20. Magyar középkor. 997-1526. (Forráújtemény). – Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft, 1999.– 672 old.
21. Károly Róbert emlékezete.– Budapest: Európa Könyvkiadó, 1988. – 333 old.
22. Papp K. Erdélyi fejedelmek.– Debrecen: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft, 1999. – 154 old.
23. Thurócy J. A magyarok krónikája.– Budapest, 1986.– I köt. (1488). – 308 old.
24. wikipedia. org / wiki
25. Zombori I. Lovagok és lovagrendek. – Budapest, 1988. – 167 old.

РЕЗЮМЕ

ДРАКОН (ЗМІЙ, ЗМЕЯ) КАК СИМВОЛ: ВОСТОК – ЗАПАД

Миськов І.О. (Ужгород)

В статье рассматривается использование изображений дракона и змеи (змия) в символике и геральдике. В Библии известны дракон, змий, гидра, удав, левиафан, медный змий, а среди видов змиев: аспид, глухой аспид, василиск, дракон, летучий змий, ехидна. Самым большим среди них выступает дракон (змий, змея), которого, как геральдический символ, исследователи (Ю. Арсентьев, А.Лакиер, М.Пастуро, В.Рошаль, С.Слейтер, Д.Тресиддер, Д.Уитер, С.Фрайер) описывали по-разному. В гербах часто встречается изображение Св. Георгия Победоносца на коне либо пешого, поражающего копьем дракона; черного коронованого дракона в древнем гербе Казанского царства (Россия), дракон с крестом над ним (званный здесь грифом со змеиным хвостом) в гербе рода Ляцких (Польша). Как символ дракон (змий, змея, оубор) на Востоке рассматривается как позитивное начало (космическая и сверхъестественная сила, мудрость, припрятанное знание, сила вод, несущих жизнь, хранители сокровищ, символы плодородия и силы, вечности и власти), а на Западе – негативное (символ смерти, тьмы и дьявола, как змий, что ввел человека в грех). Но несмотря на такую характеристику, короли, императоры избрали дракона своим символом. В частности, король Венгерского королевства, а позднее император Священной Римской империи Сигизмунд (1387-1437), основатель Ордена Дракона (1408), сделал символом это существо, которое победили Св.Георгий и Св.Маргарита. Символ рыцарского Ордена Дракона – пламенный крест и свернувшийся кольцом дракон, хвост которого обвивается вокруг его шеи, а на спине – с головы до хвоста – алеет крест в белом прорезе, символизирующий победу христианства над злом. Девиз рыцарского Ордена Дракона также отображает его религиозное призвание: „O, quam misericors est Deus, justus et patiens” („О, какой милосердный Бог, справедливый и терпеливый!”). Настоящую международ-

ную известность рыцарский Орден Дракона приобрёл только тогда, когда Сигизмунд объехал Европу, исполняя миссию главного организатора и лидера Констанцского Собора. В пик существования Ордена, его членами были венценосные монархи средневековой Европы: Англии, Испании, Дании, Польши, Литвы и пр. После смерти Сигизмунда, который хотел создать объединённую Европу, короли Венгрии до 1526 г. были Великими магистрами Ордена Дракона. Последующее турецкое и австрийское господство нарушило этот порядок. Но в гербах тех фамилий, предки которых были основателями Ордена, и после этого сохранилось изображение дракона (змия, змеи) вокруг их гербового щита (дворянских семейств Каллои, Бочкои, Циллеи, Батори и др.).

Ключевые слова: дракон, символ, змий, змея, орден, геральдика, дворяне, король.

SUMMARY

DRAGON (SERPENT, SNAKE) AS SYMBOL: EAST – WEST

I. Miskov (Uzhhorod)

The usage of the dragon and snake (serpent) images in the symbolism and heraldry, is considered in the article. From the Bible everyone knows a dragon, a snake, a hydra, a boa, a leviathan, a brazen serpent, and among species of snakes - an asp, a deaf asp, a basilisk, a dragon, a flying serpent, an echidna. The largest of them is the dragon, which as a heraldic symbol was described differently by the researchers such as Yu. Arseniev, S. Frair, A. Lakirer, M. Pasturo, V. Roshal, S. Sleyter, D. Tresidder, D. Whiter. In the coats of arms one often comes across the image of St. George Victorious horseback or on foot hitting the dragon with his spear. The dragon is black and crowned as in the ancient coat of arms of the Kazan' kingdom (Russia), or is with the cross over it (here it is called the gryphon with a serpent-like tail) in the coat of arms of the Liatski family (Poland). As a symbol the dragon (the serpent, the snake, ourobor) in the East is considered as a positive beginning (space and supernatural power, wisdom, hidden knowledge, the power of the waters carrying life, the guards of treasures, the symbols of productivity and power, eternity and authority), but in the West it is negative (the symbol of death, darkness and devil, as the serpent that tempted the man into a sin). Despite such characteristics, the kings and emperors chose the dragon as their symbol. The Hungarian king and later the emperor of the Holy Roman Empire of the German nation Sigizmund (1387- 1437) having founded the Dragon Order (1408) made his symbol this creature which was defeated by St. George and St. Margarita. The symbol of the knight Dragon Order is the ardent cross and a dragon rolled up in a circle, the tail of which is round its neck, and on the back, from the head to the tail, the cross reddens in the white cut, which symbolizes the victory of Christianity over evil like the ardent cross over the dragon. The motto of the knight Dragon Order also reflected its religious calling, „O, quam misericors est Deus, Justus et patiens” (Oh, how merciful, God is, just and patient). The real international popularity of the knight Dragon Order was obtained only when Sigizmund traveled round Europe performing the mission of the main organizer and leader of the Konstanski Cathedral. At the peak of the Order's existence its members were the crowned monarchs of medieval Europe - England, Spain, Denmark, Poland, Lithuania and others. After the death of Sigizmund who wanted to create the united Europe, the Hungarian kings till 1526 were the Great Masters of the Dragon Order. Further Turkish and Austrian rule ruined this order. But even after this the image of the dragon (the serpent, the snake) around the coat of arms shield is still preserved in the coats of arms of the surnames whose ancestors were the founders of the Order (the noble families of Kalloi, Bochkoj, Tsillei, Batori and others).

Key words: dragon, symbol, serpent, snake, order, heraldry, the nobles, king.

Рис. 1 Печатка Ордену Св.Георгія, 1326 р. [21, с. 312]

Рис. 2 Коронація Сигізмунда [23, с. 216]

Рис. 3 Угорський король Сигізмунд і члени Ордену Дракона [18]

Рис. 4 Знак Ордену Дракона [18], війна Сигізмунда з Я.Гусом [23, с. 231]

Рис.5 Ренесансний гербовий щит Іштвана Баторі з регалією Ордену Дракона [22, с. 24]

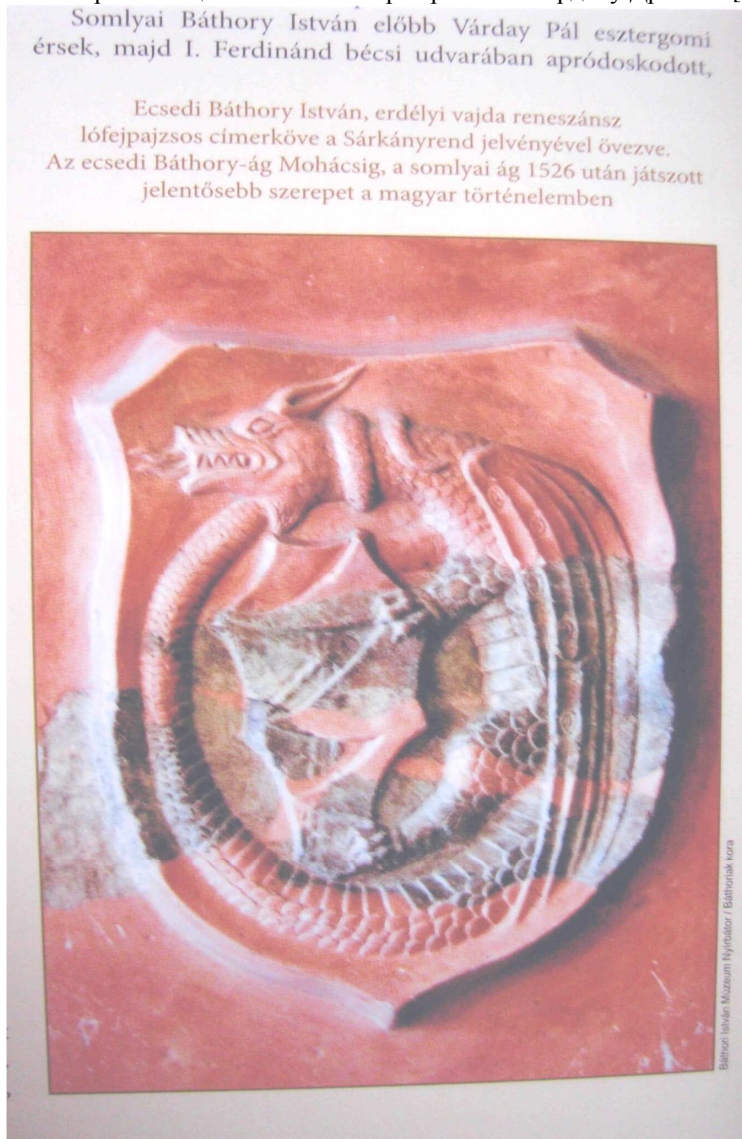

Рис. 6 Герб вацького єпископа Міклоша Баторі [18]

Рис. 7 Герб Сигізмунда: у поділеному на чотири частини щита чергуються брандербургський орел і герб Угорського королівства [18]

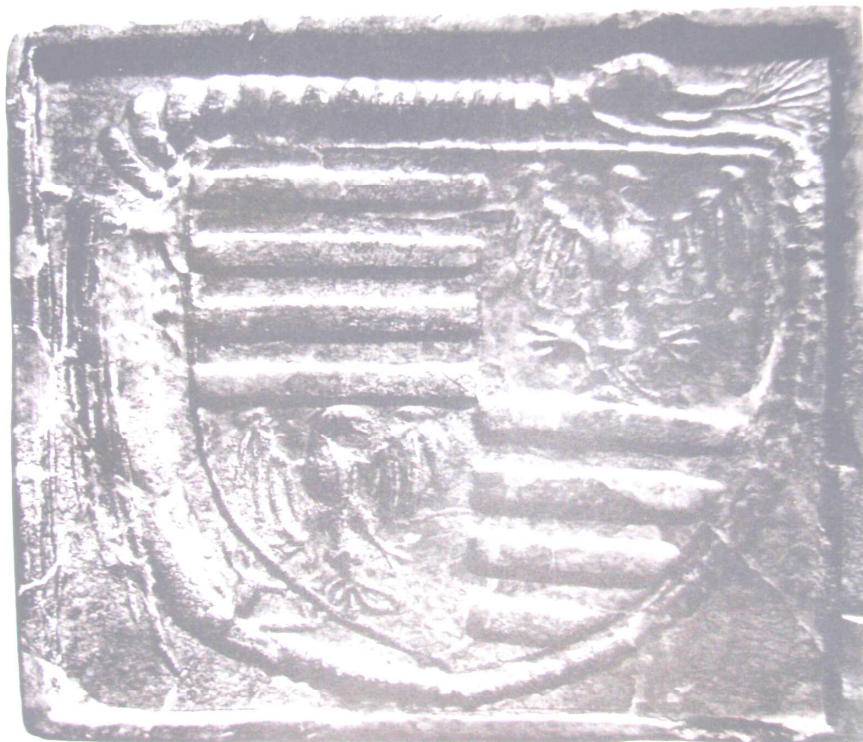

Рис. 7. Герб Сигізмунда: у поділеному на чотири частини щита чергуються брандербургський орел і герб Угорського королівства [18]

Рис. 8 Невизначений герб, можливо належної до родини Аба сім'ї Комполті [18]

Рис. 9 Герб Ціллеї [18]

Рис. 10. Рельєфний герб сім'ї Бочкої (1606 р.) з регалією Ордену Дракона всередині одночасно поєднув Угорське королівство і князівство Трансільванія [22, с. 51]

* Герб Іштвана Бочкаї – князя Трансільванії, складений напевне тоді, коли його оголосили ще королем Угорщини. Чотиричастинний розділений герб з щитком у центрі. У першому і третьому полях зображені герби власне Угорського королівства та його першого королівського дому – Арпадовичів. Три вершини символізують три гірських масива старої Угорщини, а саме: Татра, Фатра, Матра з водруженим на середній височині – дворамний „патріарший” хрест, інколи виходячий із корони, покладеної на вершині. Друге та четверте поле займають герби трансільванських мадярів (орел), сейкеїв (сонце та півмісяць), а також саксонців (башти числом 7 = Зібенбурген = Семиграддя). У щиткові зображений герб рода Бочкаї де Кішмар'я. Цей щиток інколи називають серцем щита. У пізніші часи зустрічається фіктивний герб, де замість стріли у лапі лева – кістка.

juttatásnak számított.

Erzsébet nevű nővére a fejedelem testvérének, Báthory Kristóf vajdának felesége volt, ezért kapott fontos szerepet a vajda fia, a leendő fejedelem, Báthory Zsigmond nevelésében. Báthory Kristóf halála után Zsigmond gyámja lett és az Erdélyt kormányzó testület tagja. Báthory István megbízta a főkomorníkot tisztevel, vagyis Bocskai volt a felelős a fejede-

Bocskai szülőháza helyén ma az Erdélyi Magyar Tudományegyetem épülete áll, földszinti termének falán a fejedelem 1606-ban készített, a Bocskai család, Erdély és Magyarország egyesített címerét ábrázoló dombormű látható

51

Рис. 11 Герб комітату Гайду [24]

